

УДК 330.8:334

Сливка Т.О., канд. екон. наук, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА РОЗВИТОК КОРПОРАТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ

Досліджено еволюцію наукових підходів до аналізу корпоративної власності. З'ясовано основні теоретичні підходи до визначення ролі та місця корпоративної власності в економіці.

Ключові слова: акціонерне товариство, корпоративна власність, корпорація.

Постановка проблеми. Корпоративна власність займає особливе місце в сучасній ринковій економіці внаслідок дедалі більшого поширення діяльності національних, транснаціональних і глобальних корпорацій. В Україні корпоративний сектор перебуває в критичному стані, про що свідчить низька конкурентоспроможність більшості вітчизняних підприємств. Навіть ті корпоративні структури, які становлять основу економіки України, переважно використовують застарілі технології та досягають економічних результатів екстенсивними методами. За умов інтегрування України у світовий економічний простір формування потужних конкурентоздатних підприємств на основі централізації капіталу стає необхідною передумовою економічного зростання та відповідає національним інтересам держави. У цьому контексті дослідження організаційно-економічних та економіко-правових відносин корпоративної власності є надзвичайно актуальним. Особливу важливість має вивчення теоретичної спадщини представників різноманітних наукових шкіл і з'ясування основних теоретико-методологічних підходів до економічного аналізу відносин корпоративної власності.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження генезису та еволюції корпоративних відносин зробили такі видатні представники світової економічної думки, як А. Сміт, К. Маркс, Р. Гільфердінг, К. Каутський, Т. Веблен, Дж. Коммонс, А. Берлі, Г. Мінз, М.І. Туган-Барановський, М.Х. Бунге та інші. Серед зарубіжних учених, які вивчали роль корпорацій у розвитку ринкової економіки, слід виділити передусім таких видатних учених: Й. Шумпетер, Дж.К. Гелбрейт, Е. Тоффлер. Істотний внесок у науковий аналіз відносин корпоративної власності зробили вітчизняні вчені В.О. Мандибура, А.В. Сірко, Н.А. Супрун та інші дослідники.

Метою статті є дослідження наукових поглядів на розвиток корпоративної власності та визначення на цій основі теоретико-методологічних підходів до аналізу функціонування корпоративної власності у вітчизняній економіці в умовах інтегрування України у світовий економічний простір.

Виклад основних результатів дослідження. Перші спроби осмислити значення корпорації в господарській системі були здійснені в епоху Середньовіччя представниками меркантилізму. Саме в цей історичний період з'явилися великі торгові компанії – перші акціонерні товариства. Загальноновизнаними першими попередниками і прототипами сучасних акціонерних корпорацій є англійська Ост-Індська компанія (1600 р.) і голландська Ост-Індська компанія (1602 р.). Діяльність таких компаній привертала увагу меркантилістів. Зокрема, Т. Мен доводив ефективність діяльності англійської Ост-Індської компанії та відстоював її інтереси. Прогресивними для того часу були ідеї представника пізнього меркантилізму Дж. Ло, який на основі централізації, асоціації капіталів заснував Міссісіпську компанію, яка повинна

була займатися освоєнням колоній Франції у Північній Америці. На відміну від англійської та голландської Ост-Індських компаній, які були закритими акціонерними товариствами, акції компанії Дж. Ло призначалися для продажу відносно широкому колу капіталістів і для активного обігу на біржі [1, с. 100]. Міссісіпська компанія Дж. Ло стала першою в історії відкритою акціонерною компанією. Шляхом фінансових спекуляцій за участі державного банку Дж. Ло отримав величезні прибутки, його компанія стала могутньою монополією. Проте, більша частина грошей, отриманих від випуску акцій Міссісіпської компанії, вкладалася в облигації державного боргу шляхом викупу їх у власників. Для підтримки курсу акцій підпорядкований Дж. Ло банк випускав дедалі більше банкнот, що в подальшому призвело до перетворення їх в інфляційні гроші та краху всієї системи Дж. Ло. Таким чином, втілення на практиці ідей Дж. Ло призвело до створення першої в історії фінансової піраміди.

Класична школа політичної економії, яка відстоювала принципи економічного лібералізму, не надавала особливого значення вивченню корпорацій, приділяючи основну увагу дослідженню механізму функціонування ринкової економіки та підприємництва в цілому. Причиною цього, на нашу думку, було те, що в період розквіту класичної школи політекономії корпорації тільки зароджувались і проходили стадію становлення, тому не привертала особливої уваги науковців. Аналіз діяльності корпорацій здійснювався в контексті негативного впливу монополій на розвиток ринкової економіки. Так, А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.), аналізуючи діяльність акціонерних товариств, підкреслював негативний вплив корпорацій на вільну торгівлю шляхом її обмеження та монополізації. Успішна та доцільна (з точки зору держави) діяльність акціонерних товариств, на думку А. Сміта, може відбуватися лише в кількох галузях: «... по-перше, банки, по-друге, підприємства зі страхування від вогню, від морського ризику та каперства під час війни, по-третє, спорудження та утримання судноплавних каналів та, по-четверте, подібні до них підприємства, що забезпечують водою великі міста» [2, с. 702]. Крім того, класик звертає увагу на «недбалість і марнотратство» управлінців в акціонерних компаніях [2, с. 691], звідки робить висновок про безперспективність діяльності таких товариств.

На відміну від А. Сміта, завершувач класичної політичної економії Дж.С. Мілль приділив особливу увагу аналізу переваг та обмежень акціонерної форми власності. Вчений підкреслював важливість переваг акціонерного капіталу, оскільки багато підприємств потребують капіталу в розмірі, який перевищує можливості найбільших багатців або приватних товариств (наприклад, будівництво залізниці). Водночас Дж.С. Мілль звернув увагу на те, що управління акціонерними товариствами здійснюється в основному найманими особами та зазначив, що «в одноосібних підприємствах сильніший інтерес хазяїна в успіху підприємства» [3, с. 131] та «якість найманих службовців нижча ділових якостей людей, які особисто зацікавлені у підприємстві» [3, с. 132]. До недоліків акціонерних товариств вчений також додав «нехтування дрібними вигодами та заощадженнями» [3, с. 133].

Перша спроба глибокого фундаментального аналізу корпоративних відносин та пізнання сутності корпоративного капіталу була здійснена Карлом Марксом. Появу акціонерних товариств дослідник пояснював так: «Деякі галузі виробництва вже на самому початку капіталістичного виробництва потребують такого мінімуму капіталу, якого в цей час нема в руках окремих індивідуумів. Це спричиняє ... утворення товариств з узаконеною монополією на діяльність в певних галузях промисловості і торгівлі – цих попередників сучасних акціонерних товариств» [4, с. 319]. К. Маркс встановив, що акціонерний капітал є останньою найвищою формою капіталу [5, с. 22, 164], завдяки існуванню якої стала можливою реалізація проектів, що потребували значних капіталовкладень, наприклад, побудова залізниці, каналів, доків, великих міських споруджень і т. д.: «Світ до цього часу залишав-

ся б без залізниць, якби довелося очікувати, доки нагромадження не призведе деякі окремі капітали до таких розмірів, що вони могли б упоратися з побудовою залізниці. Навпаки, централізація за допомогою акціонерних товариств здійснила це в одну мить» [6, с. 642]. У теорії К. Маркса корпорації – це привілейовані державою великі компанії, які займають монополне становище та були створені шляхом централізації капіталів.

Питання функціонування корпоративного сектору розглядалися і в працях так званих «ревізіоністів». З ідеями перегляду марксизму наприкінці XIX ст. виступив німецький соціал-демократ Е. Бернштейн. У праці «Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії» (1899 р.) дослідник піддав критиці положення марксистської теорії, в тому числі, заперечував поляризацію суспільства та доводив тезу про демократизацію капіталу. Аналізуючи розвиток акціонерної форми капіталу, Е. Бернштейн зробив висновок про децентралізацію та демократизацію капіталу, що призводять до збільшення числа власників, зростання рівня життя і подолання соціально-економічних катаклізмів у суспільстві. У цьому ж 1899 р. інший німецький дослідник К. Каутський у книзі «До критики теорії і практики марксизму» піддав критиці основні положення Е. Бернштейна. Зокрема, К. Каутський писав: «Збільшення числа акціонерів зовсім не доводить збільшення числа власників; воно тільки доводить, що в капіталістичному суспільстві акція все більш стає переважаючою формою власності» [7, с. 165]. К. Каутський розглядає акціонерні товариства з протилежної точки зору. На його думку, акціонерні товариства, хоча й сприяють розвитку виробництва, проте призводять до посилення майнової диференціації населення та слугують засобом посилення могутності крупних капіталістів і концентрації капіталів. «Лише форма акціонерного товариства дає можливість створювати гігантські підприємства, які не під силу одиничним капіталам» [7, с. 168]. Дослідник зазначає, що саме завдяки акціонерним товариствам відбувається монополізація окремих галузей виробництва.

Продовжуючи розробку теорії К. Маркса, німецький дослідник Р. Гільфердінг у своїй праці «Фінансовий капітал. Нова фаза в розвитку капіталізму» (1910 р.) порівнює акціонерне товариство з індивідуальним підприємством і визначає переваги першого, а саме: легкість заснування та розширення, переваги в отриманні кредиту, можливості контролю цін, використання нової техніки та інші. Дослідник ввів у науковий обіг нову категорію – «фінансовий капітал». Поява і розвиток такої форми господарювання, як акціонерне товариство сприяло проникненню банківського капіталу в промисловість, а саме внаслідок розширення промислового кредиту та можливості вкладання коштів банку в акції промислових підприємств. Це призвело до появи нового виду капіталу – фінансового. Р. Гільфердінг писав, що «... банківський капітал, – отже капітал в грошовій формі, – який у такий спосіб насправді перетворений на промисловий капітал, я називаю фінансовим капіталом» [8, с. 265]. Р. Гільфердінг зазначає, що з розвитком акціонерного підприємництва власність більшості дрібних капіталістів дедалі обмежується, а невелика кількість власників більшої частки акцій отримує необмежений контроль над виробничим капіталом при тому, що вони внесли в нього лише деяку частку.

Перехід до неокласичної парадигми, який сприяв подальшому розвитку економічної теорії, отримав назву «маршаллівської революції». Засновник неокласичного напрямку економічної теорії А. Маршалл у своїй видатній праці «Принципи економікс» (1890 р.) визначав важливі якості підприємця та приділяв увагу проблемі управління на підприємствах в цілому та в акціонерних товариствах, зокрема. Вчений зазначав, що: «...численні акціонери компанії, за дуже рідкісним винятком, майже беспорядні, хоча деяким з найбільших акціонерів часто вдається з'ясувати, що відбувається, і, таким чином, встановити ефективний і розумний контроль над загальним управлінням підприємством» [9, с. 388]. Крім того, А. Маршалл у своїх працях стверджував, що необхідною умовою ефективної діяльності ве-

ликих підприємств є передача функцій управління професійним менеджерам. Згодом ці ідеї А. Маршалла отримали подальший розвиток у працях таких науковців, як А. Берлі та Г. Мінз.

На особливу увагу в контексті дослідження корпоративної власності заслугове інституціональний напрям економічної науки, який сформувався як течія у 20-х рр. XX ст. в США та продовжує розвиватися сьогодні і є сукупністю теорій, що пояснюють розвиток економіки через врахування позаекономічних інституційних факторів і явищ. Представники інституціоналізму включили корпоративний сектор економіки в цілому та корпорації зокрема до переліку досліджуваних ними проблем.

Засновник американського інституціоналізму Т. Веблен у своїх творах доводив неспроможність економічної ортодоксії вирішувати актуальні проблеми економіки. У праці «Теорія бездіяльного класу» (1899 р.) Т. Веблен розглядає виникнення бездіяльного класу в контексті еволюції власності: «В процесі еволюції культури виникнення бездіяльного класу збігається з зародженням власності. Це неодмінно так, оскільки ці два інститути є результатом дії одних і тих же економічних сил. На етапі зародження це лише різні аспекти одних і тих же загальних фактів щодо будови суспільства» [10, с. 73]. У цьому дослідженні засновник американського інституціоналізму критикував людське прагнення до багатства, грошового суперництва та марнотратства, наголошуючи на моральних аспектах цих явищ. На думку Т. Веблена, процес економічного розвитку з появою інституту приватної власності, навіть у слабозвиненій формі, має характер боротьби за володіння майном. Дослідник звернув увагу на роль бездіяльного класу у виробництві й управлінні та прийшов до висновку, що його участь в управлінні виробництвом стає зайвою, з'являється «бездушна акціонерна корпорація і таким чином сприяє тому, щоб без найважливішої функції бездіяльного класу, функції володіння власністю, можна було обійтись» [10, с. 217]. Ця ідея отримала подальший розвиток у подальших працях Т. Веблена, зокрема в роботі «Абсентеїстська власність та підприємництво в новий час. Американський варіант» (1923 р.). Дослідник вважав, що капіталізм («грошове господарство») проходить дві стадії розвитку. На першій стадії панівним суб'єктом є підприємець, якому належить і влада і власність; на другій стадії фінансова сфера є домінуючою порівняно з підприємництвом. Основою панування фінансистів є абсентеїстська власність (тобто, відсутня, невідчутна) у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів, тобто фіктивний капітал, який приносить спекулятивні доходи. Це власність тих осіб, які не беруть безпосередньої участі у виробництві, — бездіяльного класу. Зростання розміру фіктивного капіталу над вартістю матеріальних активів корпорацій призвело до того, що абсентеїстська власність стала новим інститутом, який забезпечує концентрацію та контроль величезного корпоративного капіталу. Таким чином, загострюється суперечність інтересів між індустрією та бізнесом, тобто, виробничою та фінансовою сферами. Бездіяльний клас отримує більшу частину своїх доходів шляхом купівлі-продажу на ринку «титулів власності», а не за рахунок зростання виробництва та підвищення його ефективності. «Корпорація — це завжди підприємство бізнесу; вона є засобом створення грошей, а не виробництва товарів» [11, с. 85].

Таким чином, Т. Веблену у своїх працях вдалося дослідити значення фіктивного капіталу та відділення капіталу-власності від капіталу-функції.

Власний підхід до дослідження економічних процесів запропонував відомий американський інституціоналіст Дж. Коммонс. В основі методології досліджень Дж. Коммонса — примат права над економікою, а сама творча спадщина вченого визнана як соціально-правовий різновид інституціоналізму. Дж. Коммонс, так само як і Т. Веблен, надавав перевагу аналізу позаекономічних факторів суспільного розвитку. Проте, на відміну від Т. Веблена, який досліджував психологічні та біологічні фактори, Дж. Коммонс здійснював

аналіз юридично-правових інститутів. Такий новаторський методологічний підхід відкрив нові можливості для аналізу корпорації та корпоративної власності. З появою системи корпоративного контролю, на думку вченого, індивідуалістична економіка стає застарілою по відношенню до інституційної економіки, яка є сферою «...суспільних інтересів у межах приватної власності, які виявляються в поведінці людей в процесі купівлі і продажу, запозичення та кредитування, найму та звільнення, здачі в оренду та орендування» [12, с. 63].

Отже, дослідник розглядав угоду як вихідну економічну категорію, яка означає прийняття обома сторонами конкретного зобов'язання. Примирення суперечливих інтересів економічних агентів може бути здійснене шляхом колективних дій, а саме шляхом укладання угоди. Дж. Коммонс зазначав, що приватна власність функціонує у величезних масштабах на рівні асоційованих колективних власників, а «... корпоративне законодавство наділило індивідів новим універсальним правом – правом колективної дії, яке раніше вважалося незаконним в якості таємної змови та ... монополістичного привілею, який надавався спеціальним законодавчим актом» [12, с. 67]. Ці колективні дії персоніфікуються діючими колективними інститутами, в тому числі корпораціями.

В інституціональному напрямі економічної науки важливе місце посідає теорія трансакційних витрат, яка була сформульована Р. Коузом у 1937 р., згідно з якою інституційні утворення альтернативні ринкам виникають там, де з'являється можливість мінімізувати трансакційні витрати [13].

Трансакційні витрати відіграють фундаментальну роль у формуванні інститутів. Аналіз динаміки трансакційних витрат надає можливість розкрити ті важелі та механізми, які визначають створення інституційних утворень, що сприяють цивілізованому співробітництву різноманітних форм послуг, виробництва, різних форм власності в рамках певних правових правил і процедур. Трансакційні витрати мають вирішальне значення для розміщення ресурсів і структури економічної організації.

Особлива увага в інституціональній теорії фірми приділяється питанням прав власності, де фірма має можливість вибору різних форм власності на придбання матеріальних і нематеріальних активів, а власник активу має право контролю стосовно їх використання і визначає можливості варіації використання активу в разі зміни умов контракту. Це має особливо важливе значення для фірми в умовах невизначеності майбутніх витрат. Особлива цінність концепції прав власності в інституціональній теорії фірми полягає в тому, що вона надає можливість розв'язання проблеми вертикальної інтеграції різних виробництв у межах фірми. Залучення активів або специфічних інвестицій різних форм власності надає можливість власнику фірми забезпечити виробництво продукції в межах усього науково-виробничо-збутового циклу з мінімальними витратами і, насамперед, скороченням трансакційних витрат.

У західній зарубіжній літературі значною кількістю дослідників висвітлюється економічна теорія прав власності. Відповідно до англосаксонської правової традиції допускається розщеплення прав власності на окремі складові та їх розподіл між різними економічними агентами. Завдяки цьому економічна теорія прав власності дозволяє здійснити аналіз складної структури відносин корпоративної власності. Теорія прав власності охоплює, насамперед, пояснення прав власності в різних галузях. Її прихильники (Р. Коуз, А. Алчіан, Г. Демсець, Д. Норт, Р. Познер, О. Уільямсон та інші) розглядають власність у вигляді «пучка правомочностей». У межах цієї теорії суб'єкти прав власності мають «пучок прав», що належать до використання господарських ресурсів і розподілу витрат і вигод, які виникають при цьому. Економічна теорія прав власності пов'язана, насамперед, з іменами А. Алчіана та Г. Демсеця. Саме вони поклали початок систематичному аналізу цієї проблеми. Під систе-

мою прав власності, згідно з поглядами цих дослідників, розуміється вся сукупність норм, що регулюють доступ до рідкісних ресурсів.

Наступним етапом у дослідженні особливого значення корпорацій в ринковому господарстві стали праці видатного австрійського економіста Й. Шумпетера. В «Теорії економічного розвитку» (1911 р.) Й. Шумпетера центральне місце посідають підприємець і його господарська діяльність, і саме в аспекті підприємництва розглядаються корпоративні відносини. Згідно з Й. Шумпетером, підприємець є рушійною силою економічного розвитку. Завдяки його організаторським здібностям, інтуїції, здатності до ризику економіка отримує стимул до вдосконалення. Підприємець зазвичай наражається в процесі своєї діяльності на протидію зовнішнього середовища. Щоб подолати цей опір, підприємець застосовує нововведення. Саме інноваційний процес у кінцевому підсумку, за Й. Шумпетером, і визначає ступінь прогресу економічної системи. Й. Шумпетер зазначає, що: «Не можна стати підприємцем, не ставши попередньо боржником. Він стає боржником в силу внутрішньої необхідності, яка властива процесу розвитку» [14, с. 211]. Тобто, інновації вимагають залучення кредиту, а також акціонерного капіталу. Великі компанії є більш здатними до фінансування нововведень: «Як тільки сучасний концерн може собі це дозволити, він тут же створює дослідницький відділ, кожен співробітник якого отримує гроші за винахід нових удосконалень» [15]. Крім того, великі монополістичні корпорації, на думку дослідника, здійснюють стабілізуючий вплив на економіку: «... галузь, в якій умови наближаються до досконалої конкуренції, значно більше, ніж великий бізнес, схильна до криз під впливом прогресу або зовнішніх збурень та може розповсюджувати бацили депресії. В кінцевому рахунку американське сільське господарство, англійські вугільні шахти та текстильні фабрики коштують споживачам набагато більше та впливають на сукупне виробництво значно гірше, ніж у тому випадку, якби кожна з цих галузей контролювалась дюжиною розумних людей» [15]. Згідно з теорією Й. Шумпетера, метою підприємницької фірми є не тільки максимізація прибутку, але й пошук стратегічних переваг на основі продуктових, технологічних або організаційних інновацій, що й призводить у подальшому до створення потужних корпоративних структур, промислово-фінансових груп, транснаціональних корпорацій.

Теорія відділення власності від управління, що виникла в 30-і рр. XX ст., завоювала широку популярність як концепція, яка обґрунтовувала сутність сучасного акціонерного товариства. Її автори – А. Берлі та Г. Мінз – у книзі «Сучасна корпорація і приватна власність» [16] вказують, що значення корпорації в XX ст. значно змінилось порівняно з XIX ст., корпорації фактично стали координувати розподіл економічних ресурсів і управляти власністю. Таким чином, зі зміною функцій корпорації змінилася і сама корпорація. Великі корпорації (акціонерні товариства) вже не можна було розглядати як приватні організації, тому А. Берлі та Г. Мінз запропонували класифікувати їх як квазіпублічні корпорації. Автори відзначають, що змінилася не тільки зовнішня природа корпорацій, але й їхня внутрішня сутність. Значення акціонера в XIX ст. і акціонера великої корпорації XX ст. зовсім різні. Якщо перший контролював і керував акціонерним товариством, то в XX ст. в зв'язку з подальшим розширенням і виникненням величезного числа учасників акціонери перестали впливати на управління, фактично перетворившись у звичайних вкладників, а всі управлінські функції перейшли до найманих виконавчих органів корпорації. Внаслідок цього, на думку А. Берлі та Г. Мінза, сталося відокремлення власності від управління.

Науковий інтерес до аналізу діяльності корпорацій на початку XX ст. був зумовлений зростанням їх ролі у світовій економіці та кризовими явищами в господарській сфері. Новітні тенденції розвитку економіки спростовували неокласичне твердження про саморегуляцію ринку і корпоративного підприємництва як його складової та стали поштовхом до появи нової економічної школи – кейнсіанства. Здійснюючи дослідження кризових явищ та їх причин,

Дж.М. Кейнс відзначив зростання ролі корпорацій у ринковому середовищі, в якому власники капіталу (акціонери) відокремлюються від управління та діяльності самої корпорації [17]. Дж.М. Кейнс сформував новий науковий підхід до аналізу функціонування ринку та його елементів, згідно з яким визнавалась необхідність державного регулювання економіки та визначення правил взаємодії економічних суб'єктів.

Зростання масштабів та ефективності виробництва, прибутковості корпорацій і ринкової вартості акцій в середині ХХ ст. вважалося наслідком успішного управління, що призвело до послаблення втручання акціонерів в управління корпораціями. У науковій літературі зазначені тенденції розвитку корпоративних відносин знайшли відображення у теоріях трансформації капіталізму. У межах цього напрямку найбільшого поширення набули теорії народного капіталізму (теорія дифузії власності, теорія управлінської революції, теорія революції в доходах) та колективного капіталізму, які обґрунтовували такі економісти та соціологи, як А. Берлі, С. Чейз, М. Сальвадорі, Дж.М. Кларк, С. Кузнець, М. Надлер та інші.

Центральне місце в цих теоріях народного капіталізму займала теза про дифузю власності. Дифузія (або розпорошення) власності розглядалась як наслідок збільшення кількості підприємств акціонерної форми, розповсюдження акцій серед населення, а акціонери, на думку дослідників, перетворювались на рівноправних співвласників корпорації, тобто ставали власниками народного капіталу. Слушною є думка сучасного дослідника корпоративних відносин Н.А. Супрун, яка зазначає, що основною методологічною помилкою даного підходу стало ототожнення поняття «дифузія акцій» (яке насправді стало характерною тенденцією розвитку корпоративного капіталізму в цей період) і поняття «дифузія власності», що на тлі динамічного зростання концентрації акціонерного капіталу в руках незначної кількості акціонерів виглядало не зовсім переконливо [18, с. 86].

Економічною основою концепції революції в доходах, як складової частини теорії народного капіталізму, став розвиток корпоративного підприємництва та, як наслідок, зміни в розподілі національного доходу, які означали поступове вирівнювання доходів різних верств суспільства. Цю тезу обґрунтовували С. Кузнець, К. Боулдінг, М. Сальвадорі, Е. Хансен та інші.

Теорія управлінської революції, що бере початок у працях А. Берлі та Г. Мінза, сформувалась як течія у 40-х рр. ХХ ст. та відображена в працях Дж. Бернхема [19] та П. Дракера [20]. Згідно з ідеями цих дослідників, з розвитком корпорацій відбувається заміна влади капіталістів-власників владою найманих управлінців-менеджерів, які є «довіреними особами народу» і діяльність яких підпорядкована суспільним інтересам, а не економічному інтересу отримання прибутку. Дж. Бернхем говорить, що в економічному сенсі управлінська революція означає перехід від підприємницького приватного капіталізму до великомасштабного виробництва, організованого у великих і контрольованих менеджерами публічних корпораціях [19].

Вагомий внесок у дослідження теорії корпорації зробив у 1960–1970-х рр. Дж. Гелбрейт, який відстоював тезу про те, що економічна влада в сучасному суспільстві зосереджується лише у великих корпораціях. Дж. Гелбрейт виділяє дві стадії в розвитку корпорації. Першу він пов'язує з пануванням підприємницької корпорації, яка відповідно до свого розміру та простоти операцій дозволяє окремій особі користуватися одноосібною владою. З часом окремі підприємці втрачають одноосібний контроль над корпоративною власністю і, таким чином, влада в корпорації переходить до спеціальної групи людей, яка спрямовує діяльність підприємства. Таку групу людей Дж. Гелбрейт називає техноструктурою. Техноструктура, пише він, «охоплює всіх, хто володіє спеціальними знаннями, здібностями або досвідом групового прийняття рішень» [21, с. 116]. Інакше кажучи, з розвитком корпорації зменшується

значення окремих фахівців і зростає роль професійної групи людей, які володіють необхідними знаннями і навичками. Таким чином, розвинутою або зрілою називається корпорація, в якій влада перейшла до технотруктури.

Дослідження діяльності «зрілих» корпорацій дозволило Дж. Гелбрейту визначити основні тенденції розвитку корпоративного капіталізму, серед яких: концентрація акціонерного капіталу; збільшення чисельності акціонерів і як наслідок – розпорошеність акцій та, відповідно, зменшення частки капіталу, що припадає на одного акціонера. Таким чином, зменшується і можливість впливу акціонера на корпорацію.

Значний внесок у теорію корпорації зробив й інший представник інституціонального напрямку Е. Тоффлер у праці «Адаптивна корпорація». Книга являє собою публікацію повного тексту доповіді, підготовленої автором у 1972 р. для корпорації «АТ&Т». У праці «Адаптивна корпорація» [22] автор акцентував увагу на тому, що в умовах становлення нового типу суспільства, яке він називає «суперіндустріальним», традиційні форми корпоративної організації перестають бути ефективними. Е. Тоффлер відзначив дві тенденції в розвитку сучасного виробництва. По-перше, відтік виробництва з головних міських центрів, по-друге, занепад фабрики як основної форми виробництва. Ці тенденції призводять до зміни ролі корпорації в сучасному американському суспільстві. Для корпорацій індустріальної епохи найбільш характерною формою управління була суто вертикальна ієрархія. Для сучасної корпорації необхідною стає гнучкість в управлінні і прийнятті рішень. Дослідник зазначає: «Ми рухаємося від масової фабричної системи в напрямку «кустарного» виробництва, «поштучної» інтелектуальної праці, в основі яких лежать інформація і супертехнології; кінцевим продуктом цього руху будуть не мільйони стандартизованих закінчених виробів, а індивідуалізовані товари та послуги» [22]. Е. Тоффлер дійшов висновку, що корпорації більше не будуть головною виробничою силою, адже, поступове розосередження виробництва призведе до занепаду великих індустріальних об'єднань.

В Україні, як і в інших країнах світу, у другій половині XIX ст. і, особливо, на початку XX ст. найпопулярнішою формою організації господарства стало акціонерне товариство (корпорація), засноване шляхом об'єднання капіталів. Відповідно, нові економічні реалії знайшли відображення в наукових працях вітчизняних дослідників того часу. Сучасні вчені зазначають, що починаючи з XIX ст. аналіз особливостей становлення акціонерних товариств і розвитку корпоративних відносин були в центрі наукових пошуків. Проте, оскільки до середини XIX ст. розвиток корпоративних організацій в Україні не набув масового характеру, в теоретичних працях здебільшого відбувалося узагальнення емпіричних характеристик корпоративного досвіду [23, с. 377].

Однак, на нашу думку, необхідно звернути увагу на ідеї видатних представників вітчизняної економічної думки. Зокрема, М.І. Туган-Барановський, який розробив теорію кооперації і яку виклав у праці «Соціальні основи кооперації» [24] (1919 р.). Відповідно до цієї теорії, розвиток кооперації був започаткований внаслідок впливу на ринкове господарство соціалістичного ідеалу, сутність якого полягає в прагненні до економічної рівності всіх членів суспільства і соціальної справедливості на основі заперечення приватної власності. Серед форм соціалістичного ладу дослідник виділяє корпоративний соціалізм – «... таку форму соціалістичного ладу, за якої засоби виробництва належать не всій державі, як цілому, а окремим групам робітників, які працюють за допомогою цих засобів виробництва» [24, с. 11]. Вчений зазначав, що кооперація за внутрішньою економічною природою має багато спільного з капіталістичним підприємництвом, однак вона є підприємництвом некапіталістичного типу. Капіталістичне підприємництво здійснюється заради прибутку, а кооперативне, на його переконання, ніколи не має на меті тільки наживу. Також М.І. Туган-Барановський відмічає важливу роль державного регулювання корпоративного сектору, а також зазначає,

що корпоративна організація має місце не в усіх галузях господарства, деякі галузі повинні залишатись у власності держави.

Видатний український економіст М.Х. Бунге, аналізуючи актуальні проблеми розвитку економіки, приділяв увагу й аналізу діяльності корпорацій. Зокрема, вчений, досліджуючи стан вітчизняного підприємництва та обґрунтовуючи нові підходи до його організації та розвитку, зазначав, що, на відміну від створення простих форм підприємництва, процес створення акціонерних товариств мали очолити спеціально підготовлені фахівці-організатори, відомі своїм економічним досвідом, здатністю виконувати задумане. М.Х. Бунге писав: «Вони мають бути знавцями грошового і кредитного ринку; ... знавцями щодо адміністративної частини, тобто відмінними організаторами; нарешті, знавцями, безпомилковими у виборі виконавців – техніків. Знайти усі ці якості в капіталістах, які не займаються промисловістю, навіть у купцях, які мають певне коло діяльності, не тільки складно, але й часто майже неможливо. Ось чому для випуску акцій, улаштування підприємства, для підшукування техніків – необхідні свого роду банкіри, фахівці» [25, с. 172]. Досліджуючи відносини власності, в праці «Основи політичної економії» (1870 р.) вчений підкреслює особливе значення приватної власності, а також зазначає, що в процесі еволюції власності відбулася «мобілізація нерухомого майна шляхом заснування акціонерних товариств» [26, с. 634].

Висновки. Таким чином, ретроспективний аналіз фундаментальних теоретичних праць показав таке:

- відносини корпоративної власності розглядалися тією чи іншою мірою протягом тривалого історичного періоду, проте корпоративна власність як така стала об'єктом теоретичних економічних досліджень вчених починаючи лише з кінця XIX ст.;
- відносини корпоративної власності аналізувалися різними науковими школами та напрямками економічної теорії з точки зору різних наукових підходів. Висновки вчених щодо ролі корпоративної власності в економіці та перспектив її розвитку були різними і навіть протилежними. Серед основних підходів до визначення місця та значення корпоративної власності в економіці можна виділити: 1) заперечення перспектив розвитку корпоративної власності на підставі обґрунтування негативних для суспільства наслідків концентрації капіталу, монополізації та майнової диференціації; 2) визнання перспектив розвитку корпоративної власності внаслідок демократизації капіталу та дифузії власності;
- неоінституціональна теорія з функцією розщеплення «пучка» правомочностей, дає найбільші можливості для аналізу корпоративної власності.

Науковий доробок дослідників корпоративної власності, які є представниками різноманітних наукових шкіл, напрямів і течій економічної науки, є потужною основою для розробки теоретико-методологічних підходів до аналізу функціонування корпоративної власності в Україні в умовах інтегрування України у світовий економічний простір і заострення конкуренції з корпораціями, що домінують на світових ринках.

Список використаних джерел

1. *Аникін А.В.* Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса / А.В. Аникин. – М. : Директмедиа Паблшинг, 2008. – 413 с.
2. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов : пер. с англ. / А. Смит ; предисл. В.С. Афанасьева. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с. – (Антология экономической мысли).
3. *Милль Дж. Ст.* Основания политической экономии с некоторыми применениями к общественной философии / Дж. Ст. Милль ; пер. Е.И. Остроградской. – К. ; Х. : Южно-Русское книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1896. – 866 с.

4. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс ; пер. И.И. Скворцова-Степанова. – Т. I., Кн. I. Процесс производства капитала. – М. : Политиздат, 1978. – 907 с.
5. *Маркс К.* Экономические рукописи 1857–1861 гг. (Первоначальный вариант «Капитала») / К. Маркс ; [в 2-х ч.]. – Ч. 2. – М. : Политиздат, 1980. – 619 с.
6. *Маркс К.* Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – [Изд. второе]. – Т. 23. – М., 1960. – 907 с.
7. *Каутский К.* К критике теории и практики марксизма («Антибернштейн») : пер. с нем. / К. Каутский. – 2-е изд., стереотип. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 304 с. – (Размышляя о марксизме).
8. *Гильфердинг Р.* Финансовый капитал. Новейшая фаза в развитии капитализма / Р. Гильфердинг ; пер. с нем. И. Степанова. – 4-е изд., стереотип. – М. : Гос. из-во, 1924.
9. *Маршалл А.* Принципы политической экономии / А. Маршалл ; пер. с англ. Р.И. Столпера. – Т. 1. – М. : Прогресс, 1983. – 415 с.
10. *Веблен Т.* Теория праздного класса / Т. Веблен ; пер. с англ. С.Г. Сорокиной. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с. – (Экономическая мысль Запада).
11. *Veblen T.* Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America / T. Veblen. – N. Y. : V.W. Huebusch, Inc., 1923. – 320 p.
12. *Коммонс Дж.* Институциональная экономика [Электронный ресурс] / Дж. Коммонс ; пер. А.А. Курышевой. // Экон. вест. Ростовского гос. ун-та. – Ростов-на-Дону, 2007. – Т. 5, № 4. – С. 59–70. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2010/03/07/0000335529/journal7.4-8.pdf>.
13. *Coase R.H.* The Nature of the Firm / R.H. Coase // *Economica*. – 4 (November). – p. 386–405. – [рус. пер.: Природа фирмы под ред. О.И. Уильямсона и С.Дж. Уинтера]. – М., 2001. – С. 33–52.
14. *Шумпетер Й.А.* Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер ; пер. с нем. В.С. Автономова. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. – 355 с.
15. *Шумпетер Й.А.* Капитализм, социализм и демократия : пер. с англ. / Шумпетер Й.А. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.
16. *Berle A.A.* The Modern Corporation and Private Property / A.A. Berle, G.C. Means. – N. Y. : MacMillan & Co, 1932. – 256 p.
17. *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж.М. ; пер. с англ. Н.Н. Любимова. – М. : Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
18. *Супрун Н.А.* Еволюція наукових концепцій корпоративізму як чинник становлення теорії корпоративного управління / Н.А. Супрун // *Економічна теорія*. – 2009. – № 4. – С. 75–89.
19. *Burnham J.* The managerial revolution. What is happening in the world / J. Burnham. – Westport, Conn. : Greenwood Press, 1972. – 85 p.
20. *Drucker P.F.* Concept of the corporation / P.F. Drucker. – N. Y. : John Day, 1946. – 218 p.
21. *Гэлбрейт Дж.* Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт ; пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига»; СПб. : Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
22. *Toffler A.* The adaptive corporation / A. Toffler, M. Shapiro. – N. Y. : McGraw-Hill, 1985. – 130 p.
23. Ретроспектива ринкових перетворень в Україні: сучасний дискурс / [Л.П. Горкіна, С.О. Біла, В.В. Небрат та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Л.П. Горкіної. – К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2010. – 760 с.
24. *Туган-Барановский М.И.* Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский. – 2-е изд. – М. : Книгоизд-во «Слово», 1921. – 521 с.

25. М. Бунге: сучасний дискурс / за ред. В.Д. Базилевича. — К. : Знання, 2005. — 697 с. — (Славетні постаті).
26. *Бунге Н.* Основания политической экономии : [пособ.] / Н. Бунге. — К., 1870. — 637 с.

References

1. *Anikin A.V.* Yunost' nauki: zhizn' i idei myslitelei-ekonomistov do Marksa [The Youth of science: life and ideas of philosophers-economists up to Marx]. Moscow, Direktmedia Publishing, 2008, 413 p. [in Russian]
2. *Smith A.* Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov [An inquiry into the nature and causes of the wealth of Nations]; per. s angl.; predisl. V.S. Afanas'eva. Moscow, Eksmo, 2007, 960 p. (Antologiya ekonomicheskoi mysli) [in Russian].
3. *Mill J.S.* Osnovaniya politicheskoi ekonomii s nekotorymi primeneniymi k obshchestvennoi filosofii [Principles of political economy with some of their applications to social philosophy]; per. E.I. Ostrogradskoi. Kiev; Khar'kov, Yuzhno-Russkoe Knigoizdatel'stvo F.A. Iogansona, 1896, 866 p. [in Russian]
4. *Marx K.* Kapital. Kritika politicheskoi ekonomii [Capital. Critique of political economy]; per. I.I. Skvortsova-Stepanova. Vol. I, Kn. I. Protssess proizvodstva kapitala. Moscow, Politizdat, 1978, 907 p. [in Russian]
5. *Marx K.* Ekonomicheskie rukopisi 1857–1861 gg. (Pervonachal'nyi variant «Kapitala») [Economic Manuscripts of 1857–1858 (First Version of Capital)]; v 2-kh ch. Ch. 2. Moscow, Politizdat, 1980, 619 p. [in Russian]
6. *Marx K., Engels F.* Sochineniya [Collected works]; ed. second. Vol. 23. Moscow, 1960, 907 p. [in Russian]
7. *Kautskii K.* K kritike teorii i praktiki marksizma («Atibernshtein») [Criticism of the theory and practice of Marxism («Atibernshtein»)]; per. s nem. Ed. second. Moscow, Editorial URSS, 2003, 304 p. (Razmyshlyaya o marksizme) [in Russian]
8. *Hilferding R.* Finansovyi kapital. Noveishaya faza v razvitii kapitalizma [Financial capital. The latest phase in the development of capitalism]; per. s nem. I. Stepanova. 4-e izd. stereotipnoe. Moscow, Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1924 [in Russian]
9. *Marshall A.* Printsipy politicheskoi ekonomii [Principles of political economy]; per. s angl. R.I. Stolpera. Vol. 1. Moscow, Progress, 1983, 415 p. [in Russian]
10. *Veblen T.* Teoriya prazdnogo klassa [Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions]; per. s angl. S.G. Sorokin. Moscow, Progress, 1984, 367 p. (Ekonomicheskaya mysl' zapada) [in Russian]
11. *Veblen T.* Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America. New York, B.W. Huebusch, Inc., 1923, 320 p.
12. *Commons J.* Institutsional'naya ekonomika [Institutional economics]; per. A.A. Kuryshvoi. Ekonomicheskii vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta. Elektron. dani. Rostov-na-Donu, 2007, Vol. 5, № 4, pp. 59–70, available at: <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2010/03/07/0000335529/journal7.4-8.pdf> [in Russian]
13. *Coase R.H.* The Nature of the Firm. *Economica*. 4 (November), pp. 386–405. [rus. per.: Priroda firmy pod red. O.I. Uil'yamsona i S.Dzh. Uintera]. Moscow, 2001, pp. 33–52 [in Russian]
14. *Schumpeter J.A.* Teoriya ekonomicheskogo razvitiya [Theory of economic development]; per. V.S. Avtonomova. Moscow, Direktmedia Publishing, 2008, 355 p. [in Russian]
15. *Schumpeter J.A.* Kapitalizm, sotsializm i demokratiya [Capitalism, socialism, and democracy]; per. s angl. Moscow, Ekonomika, 1995, 540 p. [in Russian]
16. *Berle A.A., Means G.C.* The Modern Corporation and Private Property. New York, MacMillan & Co, 1932, 256 p.

17. *Keynes J.* Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg [The general theory of employment, interest and money]; per. s angl. N.N. Lyubimova. Moscow, Gelios ARV, 1999, 352 p. [in Russian]
18. *Suprun N.A.* Evolyutsiya naukovykh kontseptsii korporatyvizmu yak chynnyk stanovlennya teorii korporatyvnogo upravlinnya [The evolution of scientific concepts for corporatism as a factor of the corporate governance theory formation] *Ekonomichna teoriya*, 2009, № 4, pp. 75–89 [in Ukrainian]
19. *Burnham J.* The managerial revolution. What is happening in the world. Westport, Conn., Greenwood Press, 1972, 85 p.
20. *Drucker P.F.* Concept of the corporation. New York, John Day, 1946, 218 p.
21. *Galbraith J.* Novoe industrial'noe obshchestvo [New industrial society]; per. s angl. Moscow, ООО «Izdatel'stvo AST», ООО «Tranzitkniga»; St-Petersburg, Terra Fantastica, 2004, 602 p.
22. *Toffler A., Shapiro M.* The adaptive corporation. New York, McGraw-Hill, 1985, 130 p.
23. *Gorkina L.P., Bila S.O., Nebrat V.V.* ta in. Retrospektyva rynkovykh peretvoren'v Ukraini: suchasnyi dyskurs [A retrospective of market transformations in Ukraine: modern discourse]; za red. d-ra ekon. nauk L.P. Gorkinoi. Kyiv, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences, 2010, 760 p. [in Ukrainian]
24. *Tugan-Baranovskii M.I.* Sotsial'nye osnovy kooperatsii [Social background for the cooperation]; 2-e izd. Knigoizdatel'stvo «Slovo», 1921, 521 p. [in Russian]
25. *M. Bunge: suchasnyi diskurs* [M. Bunge: modern discourse]; za red. V.D. Bazilevycha. Kyiv, Znannya, 2005, 697 p. (Slavetni postati) [in Ukrainian]
26. *Bunge N.* Osnovaniya politicheskoi ekonomii: posobie [Basis for the political economy]. Kiev, 1870, 637 p. [in Russian]

Отримано 19.09.14

Сливка Т.А., канд. екон. наук, научный сотрудник отдела экономической истории ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (Киев)

ЭВОЛЮЦИЯ НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ НА РАЗВИТИЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Исследована эволюция научных подходов к анализу корпоративной собственности. Установлены основные теоретические подходы к определению роли и места корпоративной собственности в экономике.

Ключевые слова: акционерное общество, корпоративная собственность, корпорация.

Slyvka T.O., PhD. (Economics), fellow scientists, department for economic history, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences, Ukraine (Kyiv)

THE EVOLUTION OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE DEVELOPMENT OF CORPORATE PROPERTY

Article dwells upon the evolution of scientific approaches to the analysis of corporate property. Author considers main theoretical approaches to the role and place determination of corporate property in the economy.

Keywords: joint stock company, corporate property, corporation.